

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

УДК: 215:130.2

ШЛЯХОВА ОЛЬГА АНАТОЛІЇВНА

**«ЦІННІСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КУЛЬТУРИ ПОВСЯКДЕННЯ
В ПРОЦЕСАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ФІЛОСОФСЬКО-
РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ»**

09.00.11 – релігієзнавство

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Острог – 2020

Дисертацією є рукопис.

Дисертація виконана на кафедрі культурології та філософії Національного університету «Острозька академія»

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Зайцев Микола Олександрович
Національний університет «Острозька академія»,
завідувач кафедри культурології та філософії

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Саган Олександр Назарович
Інститут філософії Г.С. Сковороди НАН України,
провідний науковий співробітник

кандидат філософських наук
Мельничук Вікторія Вікторівна
Житомирський національний
агроєкологічний університет,
доцент кафедри суспільних наук

Захист відбудеться 27 березня 2020 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 48.125.01 у Національному університеті «Острозька академія» за адресою: 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.

Із дисертацією можна ознайомитись в Національному університеті «Острозька академія» за адресою: 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.

Автореферат розісланий « ____ » лютого 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук, професор

Павлюк В.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми та стан її дослідження. Глобалізаційні процеси сучасності створили достатньо складну та неоднозначну систему соціальних цінностей. Перманентне переосмислення усталених традиційних аксіологічних основ та їх трансформація в культурах (національних, регіональних, локальних) – це прямий наслідок глобалізації, що став однією із базових характеристик актуальної доби. Початки таких глобальних трансформацій теоретики окреслюють періодом 50-60-х років ХХ. ст. Це час, коли глобалізація стає відчутною через інтенсифікацію соціальних, економічних та політичних зв'язків. Відтоді науковцями соціально-гуманітарної сфери фіксується, спостерігається та, певною мірою, аналізується ситуація інтенсивного полілогу культур і релігій у планетарних масштабах.

Історично і територіально віддалені культури в глобалізаційних реаліях стають на шлях динамічного налагодження різного роду зв'язків (Р. Робертсон, Е. Гіденс, Д. Харів, М. Уотерс). У зрізі повсякденного життя цей процес набув форми довільного, часто хаотичного обміну духовними та матеріальними цінностями, традиціями, культурними практиками тощо. З позиції філософсько-релігійного підходу це виражає подвійну кризу глобальної доби: кризу культури повсякдення, з одного боку, та кризу релігії – з іншого.

Кризовість культури повсякдення, як платформи формування та ретрансляції цінностей, проявляється у розмиванні й стиранні кордонів між протилежностями: високим і низьким, сакральним і профанним, святковим і щоденним, тобто – повсякденним і не повсякденним. Релігія перестала бути надійним виразником автентичності національних, регіональних, локальних культур, адже сьогодні релігійна ситуація у більшості країн світу надто плюралізувалась. Поруч із плюралізмом, кризу релігії підкріплює також секуляризація, що позначається втратою значимості релігійних інституцій для вірян та суспільства загалом. І, як стверджує французький соціолог релігії Ж.-П. Віллем, що більше релігія прагне перетворити світ у релігійному дусі, то більше релігія втягується у «мирські» справи і перетворюється світом.

Плюралізм релігій та секуляризація зумовили ситуацію, у якій релігійність отримує нові форми та платформи для вираження. Відтак, за глобалізаційними зрушеннями криються глибокі «мутації» як релігійності, так і культури повсякдення, а також – глибинний переустрій стосунків між ними. За висновками дослідника Х. Казанови – змінюється місце і

роль релігії в культурі; вона більшою мірою переноситься із загального публічного простору у приватний простір культури повсякдення. Поняття, що традиційно перебували поза межами розуміння повсякденності, починають включатись в його категорійний апарат (унікальне, рідкісне, важливе, ідеальне, теоретичне, релігійне). Поява нових категорій, що наповнюють смисл повсякдення, та приватизація релігії знаменують появу нового історичного типу повсякдення, яке можна назвати «трансгресивним» – тобто таким, що постійно долає власні, усталені межі.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена тим, що ціннісні трансформації культури повсякдення в умовах глобалізації потребують комплексного філософсько-релігієзнавчого вивчення, що спрямоване на виявлення базових кореляцій релігії, релігійності та структурних зон культури трансгресивного повсякдення. Таке дослідження здійснюється в українському релігієзнавстві вперше. Воно не відкидає попередні досягнення соціально-гуманітарних наук у вивченні культури повсякдення, але доповнює і переосмислює їх.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний із темою дослідження кафедри культурології та філософії Національного університету «Острозька академія» «Культура в горизонті сталих і плінних ідентичностей» (номер державної реєстрації 0113U002432). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного університету «Острозька академія» (протокол № 8 від 25 лютого 2016 року).

Мета дослідження полягає у комплексному філософсько-релігієзнавчому аналізі аксіологічного виміру культури повсякдення в ситуації глобалізації.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- з'ясувати дефініцію понять «повсякденність» й «повсякдення» та диференціювати їх у філософсько-релігієзнавчій перспективі;
- окреслити смислові межі культури повсякдення та виділити її основні структурні зони в умовах глобалізації;
- проаналізувати цінність тіла як базової зони трансгресивного повсякдення;
- дослідити можливі модуси тіла в культурі повсякдення секулярної доби;
- розкрити релігійно-ритуальну природу щоденних тілесних практик;
- осмислити концепт дому як сакрального locus-у (сакральної зони) трансгресивного повсякдення способом його протиставлення профанному простору будинку/будівлі;

- дослідити можливі шляхи десакралізації locus-у дому через комунальне та / або корпоративне співпроживання;

- схарактеризувати релігійно-традиційну модель топосів міста й села як ареалів-максимум простору культури повсякдення та з'ясувати спільні для обох топосів глобалізаційні обставини, що обумовлюють трансформації їх повсякдень;

- здійснити компаративний аналіз глобалізаційних трансформацій культури повсякдення у топосах «місто» й «село» через призму релігійних і секулярних цінностей, таких як-от: дім / храм, робота (labor) / праця (work), свято / розриви повсякдення (дозвілля, гра).

Об'єктом дослідження є культура повсякдення.

Предмет дослідження – релігійні та секулярні цінності культури повсякдення та їх трансформація у контексті впливу глобалізаційних обставин.

Методи дослідження. Особливості мети, поставлених дослідницьких завдань та предмета дослідження спонукали до застосування низки підходів на засадах взаємного доповнення, а також відповідних методів і методологій, що дозволяють ефективно використати наявні напрацювання в галузі релігієзнавства, філософії, культурології, соціології та антропології. Для аналізу трансформацій релігії й релігійності в контексті культури повсякдення були використані дві смислові рамки: міждисциплінарний характер дослідження та позаконфесійність.

У рамках написання дисертації, як основний фокус дослідження, було використано філософсько-релігієзнавчий аналіз, що передбачав єдність низки підходів:

1. Феноменологічний. Засновується на пізніх філософських доробках Е. Гуссерля, що присвячені розумінню кризи європейської культури, феноменології «життєвого світу» А. Шютца з його аналізом структури повсякденного мислення, ксенології Б. Вальденфельса в питаннях інтерсуб'єктивності повсякдення.

2. Культурологічний. У роботі використано один із можливих варіантів культурологічного підходу, платформою для якого стали дослідження Ю. Лотмана та його розуміння повсякдення як культурної моделі, що має знаково-символічне та просторове вираження. В рамках цього підходу дисертантка прийняла просторову модель культури повсякдення, запропоновану і розроблену культурологом В. Лелеко, що передбачає структурування повсякдення на просторово-семіотичні зони: тіло, дім та поселення (село / місто). Назване зонування послугувало принципом структурування розділів дисертаційного дослідження.

3. Структурний. Культурологічний підхід, описаний вище, не може не бути структурним. У цьому випадку структурність підкріплюється єдністю системного, функційного та історичного підходів, оскільки взяті як предмет аналізу просторові структури повсякдення (тіло людини, дім, поселення) важливі не самі по собі, а з точки зору культурних смислів, що містяться в них. Це розкриває культурне значення і зміст кожного з елементів простору повсякденності, тому у цьому ж підході додатковим є семантично-культурологічний метод.

4. Аксиологічний. Цей підхід уможливорює розуміння трансгресивної повсякденності, що претендує на високу культурну значимість, як самостійної цінності в умовах глобалізації, а також дозволяє проінтерпретувати цінності культури повсякдення в умовах глобалізації як істинні чи ілюзорні, релігійні чи секулярні, глобальні чи локальні. У цьому підході важливим є також герменевтичний метод.

Додатковими підходами філософсько-релігійнознавчого аналізу стали також антропологічний підхід, каузальний аналіз і загальнонаукові методи: історично-логічний та метод порівняльного аналізу.

Наукова новизна одержаних результатів міститься у таких положеннях, що виносяться на захист:

Вперше:

- вводить у науковий обіг термін «трансгресивне повсякдення», яким характеризується новий історичний тип культури повсякдення, визначальною ознакою якого є перманентне долаття традиційно усталених меж;

- проаналізовано взаємозв'язок між глобалізаційними процесами, кризою релігії та трансформаціями релігійності у контексті культури повсякдення, що призводить до переустрою стосунків між ними. Виявлено, що релігія, відступивши в умовах глобалізації від секулярної держави, знаходить своє місце у всіх просторових зонах культури повсякдення; разом з тим, релігійність екстраполювалась на сферу мирського в культурі повсякдення і використовується як методологічний принцип пояснення низки речей суспільного життя через категорії «сакральне – профанне», «піднесене – низьке», «священне – гріховне»;

- доведено, що через трансгресивність повсякдення відбувається зміна ставлення людини до структурних зон культури повсякдення: власного тіла, дому і поселення, що проявляється у нових, часто несподіваних практиках, діях, способах проектування і формах відтворення релігійності.

Поглиблено:

– уявлення про глобалізацію, проміжні процеси якої спричиняють глибинні трансформації локальних цінностей культури повсякдення з інтенцією до подальшої трансформації й девіації соціальних та релігійних цінностей;

– позицію, згідно з якою феномен глокалізації є закономірним підсумком реагування людини на глобалізаційні процеси на рівні структурних зон культури повсякдення.

Набули подальшого розвитку:

– культурологічна дослідженість просторових зон культури повсякдення, що доповнилась філософсько-релігійно-аналітичним аналізом;

– уявлення про десакралізацію локусу дому в комунальному будинку та відсутність цього процесу у корпоративному домі. Підкреслюється, що комунальний будинок залишається «машиною для житла», а новостворений корпоративний простір (co-living) набуває статусу сакрального простору домівки;

– ідеї про світ традиційного села «Дім-Поле-Храм» С. Кримського, які по-новому працюють у ситуації глобалізації. У дисертації представлено релігійно-традиційну модель топосу села, яка трансформується в глобалізаційних обставинах, і, водночас, зберігає свою автентичність через архетипний релігійно-традиційний характер культури повсякдення.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів.

Здійснений у цьому дисертаційному дослідженні аналіз релігійної свідомості, як невід'ємного складника повсякдення, відкриває нові можливості аналізу сучасної культури. Це стосується можливостей розробки нової моделі культури, яка може бути окреслена поняттям «трансгресивне повсякдення», а аналіз кореляції релігійності та інтерсуб'єктивності створює надійне теоретичне підґрунтя для розуміння суті та наслідків таких актуалізованих глобалізацією феноменів, як «приватизація релігії», «плюралізм релігій», «секуляризація» тощо. Здійснений аналіз цих феноменів у структурних зонах культури повсякдення (тіло, локус дому та топос поселення) становить методологічно-світоглядну основу для поглибленого розгляду та аналітики явищ «криза релігії», «криза повсякденності» («рутинізація буденності»), відкривається новий горизонт бачення суті «глокалізації».

Отримані результати дослідження можуть слугувати розробці дієвих принципів регулювання релігійних відносин в Україні з урахуванням

складних і багато в чому суперечливих соціокультурних обставин сучасності.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані в навчальному процесі ЗВО з метою осучаснення релігієзнавчих курсів, психології релігії, культурології.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є результатом самостійної дослідницької роботи авторки. Основні положення й висновки дисертації розроблені дисертанткою особисто та знайшли відображення у її наукових публікаціях, виконаних без співавторів.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорено на кафедрі культурології та філософії Національного університету «Острозька академія» під час проведення круглих столів, теоретичних і методологічних семінарів. Також вони були представлені в доповідях на наукових та науково-практичних конференціях, а саме: IV Всеукраїнська конференція «Філософія як культурна політика сучасності» (Острог, 2016); XIX Міжнародна науково-практична інтернет-конференція (Переяслав-Хмельницький, 2016); XXII наукова викладацько-студентська конференція «Дні науки» (Острог, 2017); Всеукраїнська конференція з міжнародною участю «Духовність. Культура. Виклики сьогодення» (Львів, 2017); X Міжнародна наукова конференція «Проблема культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур» (Острог, 2017); Міжнародна наукова конференція «Гуманітарно-наукове знання: комунікативні засади» (Чернівці, 2017); V Всеукраїнська наукова конференція «Філософія як культурна політика сучасності» (Острог, 2017); XXIII наукова викладацько-студентська конференція «Дні науки» (Острог, 2018); Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2018». (Київ, 2018); VI Всеукраїнська наукова конференція «Філософія як культурна політика сучасності» (Острог, 2018 р); XIV Міжнародна науково-практична конференція «Культурні домінанти в реаліях XXI ст.» (Рівне, 2018).

Публікації. Основні результати дослідження відображені в 10 публікаціях, із них: 4 статті – в українських фахових виданнях, 1 стаття – в іноземному фаховому виданні, 1 стаття – у колективному виданні наукового збірника, 4 – тези у збірниках матеріалів конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, 14 підрозділів (деякі – діляться на підрозділи), висновків

до розділів, загальних висновків, а також списку використаних джерел (197 найменувань). Загальний обсяг роботи – 190 сторінок, основна частина – 170 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми, аналізується ступінь наукового опрацювання проблеми та її актуалізація, зазначається зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами, формулюється мета і головні завдання дослідження, визначається об'єкт і предмет дослідження, описується наукова новизна роботи, її практичне та теоретичне значення, наводяться відомості щодо публікацій та апробацій результатів дослідження, подається структура роботи.

У **першому розділі** – **«Глобалізаційні модифікації аксіологічного виміру культури повсякдення в теоретико-методологічній перспективі»** – визначено зміст ключових понять, винесених у назву дисертації, проаналізовано теоретико-методологічне підґрунтя дисертаційного дослідження, а також вивчено розвиток наукових ідей про структурність і структуру повсякдення та досліджено їх смислові межі в контексті глобалізації.

У *підрозділі 1.1.* – *«Аналіз стану розробки проблеми в соціально-гуманітарних науках»* – вивчається первинна тематизація культури повсякдення в науковому дискурсі другої половини XIX – початку XX ст. та подальший розвиток цієї проблематики в різних галузях соціально-гуманітарного знання. Дисертантка поетапно аналізує особливості дослідження культури повсякдення в таких науках, як: 1) історія, у контексті якої сформувався окремий напрям досліджень – «історія повсякдення» (Л. Февр, М. Блок, Ф. Бродель); 2) філософія, зокрема, у таких її напрямках, як феноменологія, екзистенціалізм, ксенологія (Е. Гуссерль, А. Шюц, М. Хайдагер, Ж.-П. Сартр, Б. Вандельфельс); 3) соціологія (П. Бергер, Т. Лукман). Робиться висновок, що з останньої третини XX ст. існує пряма кореляція між глобалізацією, трансформаціями релігії й релігійності та культурою повсякдення. Враховуючи це, актуальності набуває філософсько-релігійнознавчий фокус дослідження означеної ситуації.

У *підрозділі 1.2.* – *«Теоретико-методологічні засади дослідження ціннісних трансформацій культури повсякдення та процесів глобалізації»* – присвячений вибору та обґрунтуванню комплексу взаємопов'язаних між собою методологічних підходів, застосування яких дозволяє досягти

поставленої мети та реалізувати завдання. Плідними в ході здійснення наукової роботи виявилися феноменологічний, культурологічний, структурний, аксіологічний, антропологічний та герменевтичний методи. Звісно, дисертаційне дослідження потребувало також застосовування таких загальногуманітарних методів, як історично-логічний та казуальний, а також порівняльного та соціокультурного аналізу. Методологічною особливістю дослідження стало застосування теорії релігійної та секулярної динаміки глобальної доби Х. Казанови, суть якої полягає в переосмисленні публічних релігій / публічності релігії та процесі їх приватизації у просторі культури повсякдення. Ґрунтовне розуміння цих процесів стало можливим через виокремлення та аналіз трьох структурних зон простору культури повсякдення авторства В. Лелеко (тіло, локус дому, топос поселення).

Застосування теорії Х. Казанови у комплексі з просторовою моделлю В. Лелеко – цілком новий методологічний підхід під час дослідження релігійних і секулярних тенденцій глобальної доби.

Підрозділ 1.3. – «Дефініція понять «повсякденність» та «повсякдення»: філософсько-релігієзнавча перспектива» – спрямований на дослідження семантики понять «повсякдення» та «повсякденність» в українській та іноземних мовах із метою виявлення між цими термінами смислової різниці. Для реалізації поставленої цілі була здійснена дослідницька робота з двома типами джерел: 1) лінгвістичними, що передбачала аналіз цих понять, поданих у тлумачних словниках; 2) науковими – аналіз доробків дослідників, які займалися розрізненням названих термінів у релігійному та філософському ключі.

Проведений лінгвістичний та філософсько-релігієзнавчий аналіз дав розуміння того, що до другої половини ХХ ст. поняття «повсякдення», «повсякденність», «життєвий світ» здебільшого розуміли як синонімічні. Натомість станом на сьогодні терміни «повсякденність» і «повсякдення» потребують чіткого наукового розрізнення, де перший – позначає повторювану із дня в день дію, поведінку, а другий – становить цілісний соціокультурний життєвий світ, де людина діє свідомо, має певний спосіб мислення, здійснює специфічну практичну діяльність у конкретних просторових рамках, наповнених матеріально та семантично.

У підрозділі 1.4. – «Смислові межі культури повсякдення в контексті глобалізації» – обґрунтовується твердження, згідно з яким розведення смислів понять «повсякденність» і «повсякдення» знаменувало реорганізацію останнього та переосмислення його

важливості в соціокультурогенезі. Сучасне повсякдення, яке під тиском глобалізаційних процесів виходить за рамки рутинної повсякденності – це абсолютно новий історичний тип, для позначення якого дисертантка вводить нове поняття «трансгресивне повсякдення» – тобто таке, що постійно долає власні усталені кордони, характеризується відкритістю до перманентних інновацій. Йому притаманні нестача повсякденності як визначеності, стабільності, впорядкованості, з одного боку, і наповненість новими цінностями й категоріями (унікальне, рідкісне, важливе, ідеальне, теоретичне, релігійне) – з іншого.

У другому розділі – «Цінність тіла як базової зони трансгресивного повсякдення в секуляризаційній ситуації глобалізації» – досліджено значення тіла як ключового соціокультурного конструкту, необхідного для повсякденної активності сучасної людини. Розглядаються основні модули щоденного тілесного буття, через які людина «розкривається» не як біологічна, а як соціокультурна, екзистенційна та релігійна істота.

У підрозділі 2.1. – «Філософсько-релігієзнавче осмислення концепту тілесності» – звертається увага на те, що комплексно охопити першу зону повсякдення через біологічне розуміння поняття «тіло» неможливо. Підкреслюється, що тіло – це матеріальна річ, фізичне тіло, предмет. Однак тіло людини серед інших матеріальних речей є чимось особливим та унікальним. Зрештою, воно здатне перетворитись на справжню фізичну річ лише в мертвому стані. Обґрунтовується положення, що для людини суспільної і культурної тіло насамперед є не біологічним, а соціокультурним конструктом. Це дає підстави оперувати більш широким поняттям «тілесність», яке дисертантка розкриває у філософсько-релігійній перспективі. Тілесність вказує на унікальну особливість людського тіла «бути живим»; це одушевлене тіло, що є фізичною оболонкою образу людини, результатом її повсякденного самотворення й самоактуалізації.

Підрозділ 2.2. – «Модули тіла у глобалізованій культурі секулярної доби» – спрямований на дослідження всіх можливих модулів тіла, через які людина живе та діє в культурі повсякдення. Розглянуто такі види повсякденного тілесного буття, як природне, соціальне, культурне та віртуальне тіло.

Доведено, що, навіть у секулярну епоху, усі можливі модули власного тіла людина усвідомлює через призму релігійного сприйняття, послуговуючись під час самотворення та самопрезентації такими бінарними категоріями, як «піднесене – низьке», «сакральне – профанне», «священне – грішне». На т. зв. «позитивні» категорії («піднесене»,

«сакральне», «священне»), як на культурні орієнтири та цінності, вона опирається під час творення та перетворення власної тілесності, відігравання соціальних та гендерних ролей, створення аватарів у соцмережах. Доводиться, що релігійність, екстраполюючись на сферу мирського, тілесного, проявляється через сприйняття людиною себе як творця-деміурга.

У підрозділі 2.3. – «Інтерсуб’єктивне повсякдення як полілог тіл» – розкривається важливий аспект інтерсуб’єктивності модусів тіла сучасної людини. Живучи і діючи як людина серед інших людей, особистість черпає із соціуму досвід релігійного ставлення до світу, більшою чи меншою мірою засвоює його, і в підсумку – свідомо та не свідомо використовує цей досвід при конструюванні власної повсякденності. Повсякденність набуває інтерсуб’єктивного характеру. У цьому процесі органічно поєднується суб’єктивне і надіндивідуальне начала, де релігійність, як форма ціннісного ставлення людини до Інших, закладена в надіндивідуальному і через повсякдення прививається суб’єкту.

Апелюючи до поглядів В. Подороги, М.-М. Понті, М. Бубера, авторка розкриває реальність проявів релігійного ставлення у повсякденному житті через категорію «Іншого». Присутність тіла Іншого («Ти» за М. Бубером) тут і тепер є обов’язковою умовою для формування образу сакрального, священного, піднесеного. Натомість тіло Чужого є необхідним для розуміння образу профанного, гріховного, низького. Окрім цього, дисертантка розкриває інтерсуб’єктивність повсякдення як внутрішній полілог тіл. Доводиться думка, що в границях природного тіла Я перманентно здійснюється комунікація біологічного, культурного, соціального і віртуального тіла.

У підрозділі 2.4. – «Релігійно-ритуальна природа щоденних практик» – проаналізовано щоденні тілесні практики як форму актуалізації ритуально-релігійного досвіду через здійснення тілесних дій як обрядодій. Авторка класифікує й характеризує щоденні тілесні практики, розділяючи їх на: 1) такі, що передбачають маніпуляції над тілом (наприклад, косметичний, гігієнічний догляд за тілом, лікування); 2) ті, що здійснюють стосовно тіла (наприклад, слідування канону, етикет, мода); 3) технічні прийоми тіла (наприклад, спорт).

Усі вони здійснюються за принципом ритуалу; можуть набувати різних масштабів (локальних або глобальних) та різного смислу (релігійного або секулярного). Зі зміною масштабів може змінюватись і смисл ритуалу: із релігійного – стати секулярним або навпаки з секулярного

– релігійним. Те, як зміниться смисл ритуалу (практики), залежить від шляху трансформації: артикуляції, реконфігурації чи запозичення. Так, *артикуляція* – це постійна популяризація практики в ЗМК, що робить її відомою. Однак популярною часто стає її форма, а зміст закладається новий (наприклад, практика носіння джинсового одягу); *реконфігурація* означає перетворення практики або аспекту практики із маргінальної, табуованої в центральну, визнану (наприклад, вживання кока-коли у Мексиці); *запозичення* – передбачає поширення практики у процесі культурної дифузії, через що найчастіше змінюється і її форма, і зміст (наприклад, практика йоги).

Третій розділ – «Дім як локус глобалізованої повсякденності: релігійно-аксіологічна перспектива» – присвячено розумінню дому як визначеної, обмеженої фізичними межами точки у просторі, що позначає міцну прив'язаність особистості до функційного поля її повсякденної дії.

У підрозділі 3.1. – «Сакральний *locus* дому у профанному просторі будинку» – з'ясовується зміст поняття «дім» (лат. – *domein*), яке є співзвучним із латинським *dominium*, що в перекладі розуміється як володіння чимось або чиясь індивідуальна власність. Уже це первинне трактування дому містить у собі момент амбівалентності: 1) матеріальне володіння простором будівлі; 2) наявність індивідуального екзистенційного простору.

Обґрунтовується, що перший складник терміна описується поняттям «будинок» – архітектурний об'єкт із чотирма стінами, що екзистенціалісти віднесли б до більш профанного світу речей. Натомість друга частина дефініції вказує на більш метафізичний простір дому – позафізичний, що можна порівняти з сакральною, позаречовою зоною й означити категорією «домівка». Глобалізаційні обставини такі, як розмивання знаково-символічних кордонів, перманентні екзистенційні виклики та секуляризація, зумовили часту ситуацію наявності будинку, проте відсутності домівки. Приватизація релігії тільки підвищила важливість і будинку, і домівки, перетворивши в семіотичному плані дім на храм.

У підрозділі 3.2. – «Релігійні та секулярні атрибути домівки» – здійснюється аналіз елементів концепту *дім-храм*. Дисертантка виокремлює атрибути концептуального простору домівки, серед яких ключовими визначає речі, сім'ю та побут, який характеризується специфічними темпоритами.

Для комплексного розуміння цінності визначених атрибутів та їх характеристики дисертантка застосовує категорії «релігійність» та «світськість». Доводиться, що під час формування концептуального простору домівки в сучасних умовах секуляризації категорія релігійності набуває нового вираження. Так, будь-яка утилітарна річ постає як річ-фетиш та «образ речі». Сім'я у повсякденні є тим цензором, що фільтрує запропоновані культурою цінності, зокрема й релігійні. Побут – це дії та бездіяльність між піднесеним і низьким. Таке розуміння побуту характеризує домівку як локус, якому притаманна одночасно циклічна і лінійна темпоральність. Названі атрибути завершують концепт дому як домівки та сакралізують її.

У підрозділі 3.3. – «Колективне співпроживання повсякденності і десакралізація локусу дому» – наводяться аргументи, що спровокована глобалізацією передислокація релігії у приватний простір стала ключовою для переосмислення локусу дому. Розвивається думка, що приватний простір домівки перетворюється у площину щоденного вираження сакрального.

Аналізуються два схожі за формою, але різні за змістом способи колективного співпроживання повсякденності. Перший спосіб – це комунальна квартира. Спільне проживання в ній, як правило, є вимушеним. Це прирікає людину на відсутність приватності та співіснування із Чужими. Так, комунальна квартира із сакрального локусу перетворюється на «машину для житла». Натомість другий варіант – це спосіб корпоративного співпроживання, що позначається терміном *co-living* (колівінг). Це приклад «життєвого світу» (за Гуссерлем), коли концепт дому не десакралізується, а повністю завершується. Мешканці свідомо відмовляються від повної приватності, але навзаєм отримують важливий атрибут домівки, яким є тимчасова сім'я коліверів.

Четвертий розділ «Глобалізаційні процеси і релігійність у повсякденності поселень» присвячений компаративному аналізу релігійно-традиційної моделі повсякдення двох основних топосів культури повсякдення – міста і села.

У підрозділі 4.1. – «Релігійно-традиційна модель повсякденності поселень» – розкривається релігійно-традиційний характер культури повсякдення села й наявність релігійно-традиційних елементів (рис) у повсякденні міста. Для цього дисертантка аналізує три ключові складники, що ці повсякдення наповнюють: 1) жителя, як діючого суб'єкта поселення; 2) соціальну спільноту, як множину діючих суб'єктів; 3) архітекτονіку поселення, що конструюється діями

соціальної спільноти. Порівняльний аналіз культури повсякдення села та міста дає чітке розуміння, що нормативність і рутинність повсякдення – це ознака сільської культури. Натомість інноваційність, технізованість повсякдення – міської.

У підрозділі 4.2. – *«Впливи глобалізації на релігійно-традиційну модель повсякденності міста й села»* – визначені спільні для міста і села глобалізаційні обставини, що тиснуть на повсякдення обох поселень, трансформуючи там щоденне життя. Визначаючи такі обставини, дисертантка звертається до напрацювань З. Баумана, а саме – його характеристики «плинної сучасності». Так, спільними глобалізаційними обставинами, що впливають на культуру повсякдення міста і села є інформаційне суспільство, розрив поколінь між батьками і дітьми, криза освіти, що зумовлює модуль знання «що», а не «як», відсутність чіткої світоглядної парадигми, зміна пріоритетів із роботи на відпочинок. Усе це деформує модель повсякдення обох топосів, що, зрештою, відображається у всіх формах повсякденної активності.

У підрозділі 4.3. – *«Культура повсякдення у топосах «місто» / «село» в секуляризаційних умовах глобалізації»* – проводиться дослідження ключових форм повсякденної активності селянина та містянина, а саме: побутових дій у локусі домівки (будинку, квартири); трудової діяльності у форматі праці (work) та роботи (labor); рекреації через відпочинок (неробіння) та дозвілля (розваги і подолання нудьги).

В ході дослідження дисертантка апелює до ідей філософа С. Кримського який констатує, що, попри глобалізаційні обставини, релігійність, як спосіб ставлення до повсякденної активності, характерна селу, а не місту. Причина цьому – наявність архетипних структур «Дім-Поле-Храм» у світогляді селянина. Натомість топос міста у цьому плані є цілком секулярною структурою, у якій глобалізаційні тенденції зароджуються і поширюються у світ села.

ВИСНОВКИ

Зваживши на все вищесказане, можна зробити висновок: явище, яке провокує та реалізовує сучасні зміни і трансформації планетарних масштабів – це глобалізація. Подолавши контекст економіки й політики, вона проникла у всі сфери соціальної реальності ХХІ ст. Для культури повсякдення за цим умовним терміном стоять доволі конкретні процеси технізації, віртуалізації, інформаціалізації, та явища – глокалізація, секуляризація, криза релігії, релігійності та ідентичностей. Усе це

обумовлює переосмислення людиною усіх зон культури повсякдення (тіло, дім, поселення), що призводить до різних виявів секуляризації та приватизації релігії на кожному із зазначених просторових пластів. У результаті дослідження зроблено такі узагальнення.

1. Для культури повсякдення впливи глобалізаційних процесів є не просто відчутним, а майже тотальним, але і неоднозначним. Через свою внутрішню складність і суперечливість їх неможливо розцінювати як щось виключно хороше чи зле: з одного боку ці процеси є джерелом благ і розвитку, а з іншого – створюють складну онтологічну ситуацію у відношеннях локальне-всезагальне, стабільне-змінне, звичне-інноваційне, релігійне-секулярне, тощо. Часто це породжує відчуття неоднозначності, невизначеності, нестабільності, від яких у попередніх епохах повсякдення вберігало людину.

2. Сучасна людина, будучи чутливою до названих обставин, змушена здебільшого адаптуватися, реагувати і вклинюватися у задані ритми, що зводить її повсякдення до стану зтяжної трансгресії. Під тиском таких неконтрольованих обставин, повсякдення втратило низку своїх визначальних характеристик (стабільність, визначеність, рутинність), і набуло нових (динамічність, рефлексивність, відкритість). Із позиції філософсько-релігієзнавчого підходу стає очевидним, що ці процеси зумовлюють ціннісні трансформації культури повсякдення, з одного боку, та приватизацію релігії й кризи релігійності – з іншого. Це три взаємопов'язані тенденції сучасної доби, що мають взаємні наслідки.

Старі цінності замінюються новими, попередні норми втрачають свою значимість, що, зрештою ставить людину у складну ситуацію при творенні ідентичності і самоідентичності. Однак, культура повсякдення має свої механізми у врегулюванні визначених обставин. При спробі виявити і дослідити ці механізми, вивчення дискурсу нової повсякденності дає хороший результат, а подальший аналіз її структурних елементів має в собі перспективу ґрунтовного розуміння їх дії. У цьому ключі важливим стало дослідження основних зон культури повсякдення – тіла, дому, поселення.

3. У процесі дослідження культури повсякдення в обставинах глобалізації, закономірною є підвищена увага до тіла людини, а точніше – до її тілесності. Вона є екзистенційною базою для становлення людини і формування особистості.

4. Своїм тілом людина діє в інтерсуб'єктивному повсякденні, і, поруч з тим – формує різні модуси власного тілесного буття. Серед таких природне, культурне, соціальне тіло, що набули якісно нових значень і

визначень в результаті глобалізаційних процесів. Натомість формування віртуального тіла, як специфічного модусу тілесності, є наслідком дії окремих феноменів глобалізації (технізації, інформаціалізації, діджиталізації й віртуалізації). Тіло у таких обставинах постає як базова цінність під час конструювання персональної ідентичності і збереженні власної самості. Воно залишається першою і, можливо, єдиною зоною, що стабільно підконтрольна суб'єкту. Так, соціальна й культурна значимість тіла в таких умовах переважає над природною.

Знакова категорія культурного тіла – канон втрачає однозначність і набуває плюралістичного характеру. Поруч з ти, він виконує функцію зразка для споживання, що експліцитно чи імпліцитно виражає ситуацію доби. Таким чином, канон розуміється як умовна культурна границя в межах якої повсякденно розвивається тіло. Канон не надає вибору, але водночас людина, що діє в межах канону, цілком усвідомлює його обмежувальні функції (якщо навіть і оцінює їх позитивно).

Здійснюючи низку соціальних ролей у процесі соціальних взаємодій, тіло людини потрапляє у потік безкінечних метаморфоз, що визначає його буття як процес безперервного становлення. Тому ідентичність, як і самоідентичність не можна назвати завершеним процесом, через що і людина у всій своїй природі теж є незавершеною. Показовим прикладом у розумінні тілесної ідентичності як самоідентичності для нас став гендерний аспект, де тілесне Я є найбільш яскравим та важливим виразником внутрішньої сутності людини. Це допомогло усвідомити те, що образ соціального тіла є багатоаспектним і комплексним конструктом, що відображає, а іноді і провокує, низку змін у особистості.

5. Щоденні тілесні практики і мода – це найбільш ефективні способи і форми відтворення власної культури повсякденності всередині соціуму. Маючи релігійно-ритуальну природу, мода і практики є зразками для наслідування, які відображають суспільні уявлення, норми поведінки, особливості характеру нації, народності, епохи. Вони виражають і здатні впливати на естетичне і духовне виховання людей, формування їх смаку, адже вони нерозривно пов'язані з правилами поведінки людини в соціумі, де особливе місце посідає тілесна поведінка.

6. Дім у глобалізаційних процесах є локусом повсякдення й повсякденних цінностей, які оцінюються особистістю як сакральні. Водночас, саме поняття «дому» набуває доволі нечіткого розуміння в екзистенційному плані. Первинне його бачення, як визначеної точки у просторі, не є достатньою підставою, щоб людина, як екзистенційна

істота, могла стверджувати, що вона має домівку. Вона може володіти простором будинку, але бути позбавленою локусу дому.

Бажання мати домівку виливається у потребу творення концептуального простору й «наповнення» його певними сакральними атрибутами: сім'єю («Ти» за М. Бубером), буденністю, що передбачає циклічно-лінійні темпоральні ритми, і побутовими предметами, які постають перед суб'єктом не лише як утилітарні речі, але і як фетиші.

7. Творенню домівки як концептуального, сакрального простору можуть зашкодити Чужі. Вони порушують не лише концепт дому, але й концепт приватності. Досвід низки країн Центральної і Східної Європи та Близького Сходу має приклад такого відносно деструктивного співпроживання у комунальних квартирах. Людина тут постійно є актором на сцені «комунального театру». Натомість co-living (колівінг) – це приклад колективного співпроживання, коли концепт дому не десакралізується, а повністю завершується. Мешканці свідомо відмовляються від повної приватності. Натомість вони отримують важливий атрибут домівки, яким є тимчасова сім'я коліверів.

8. Дія глобалізаційних процесів на рівні топосів «місто» і «село» є відчутно різною. Зумовлено це тим, що стратегії буття міста і в місті, села і в селі були і залишаються не тотожними. Так, тиск глобалізаційних обставин на повсякдення села актуалізує для мешканців архетипні структури світу села «Дім-Поле-Храм». Це своєрідна релігійно-традиційна модель повсякденності поселень, де є закладені готові формули сприйняття інновацій та запропоновані шляхи реагування на них. Наявність цієї моделі дає можливість селянам контролювати глобалізаційні інновації і трансформації в усіх аспектах повсякденного життя, де дім – це храм, робота – це сакральна праця, позначена архетипом «поле», а відпочинок – це свято, розрив повсякдення, неробіння.

Натомість місто у своєму інерційному потоці життя сприймає глобалізаційні пропозиції як множину виборів, культурне різноманіття. Через це можна стверджувати, що місто і містяни не контролюють потік глобалізаційних перетворень. Вони приймають і проживають їх як благо. Так, дім стає профанним «місцем для ночівлі», робота (labor) – це заробіток грошей, а відпочинок розуміється як дозвілля, що не є перервою трудового дня, а розвагою, подоланням нудьги.

9. Витворений глобалізацією єдиний комунікативний простір створив ситуацію перманентного діалогу повсякдень міста й села, який міг би призвести до їх універсалізації, однак цього не відбувається. Причина цьому – консервативність релігійно-традиційної моделі повсякдення

топосу села. Культура села фільтрує глобалізаційні «пропозиції» і, в підсумку, відкидає їх, перетворює у феномени в глокалізації, або ж засвоює без змін як благо. Причому в такій ситуації доволі складно судити що відбувається: глобалізація узурпує вимір повсякдення чи повсякденність поволі освоює глобалізацію.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях України:

1. Шляхова О. Тілесна ідентичність як самоідентичність у просторі культури повсякдення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Філософія*. Острог, 2017. Вип. 20. С. 39-44.
2. Шляхова О. Аксіологія повсякдення в умовах глобалізації. *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Філософія*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2017. Вип. 54 (799). С. 116-121.
3. Шляхова О. Ідея структури повсякдення в умовах глобалізації. *Вісник Черкаського університету. Філософія*. Черкаси, 2017. Вип. 17. С. 76-83. (індексується в наукометричній базі Index Copernicus).
4. Shliachowa O. Cieleśne wyrażenie i «język» codzienności za pośrednictwem mody. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філософія*. Луцьк, 2018. Р. 32-37.

Статті у фахових закордонних виданнях:

5. Шляхова О. Сакральний locus «дому» у профанному просторі «будинку». *EUROPEAN PHILOSOPHICAL AND HISTORICAL DISCOURSE*. Чехія, 2019. Вип. 5. Ч. 1. С. 135-141.

Статті та тези, опубліковані в інших наукових збірниках:

6. Шляхова О. Тенденції розвитку науки про повсякдення в умовах глобалізації: український контекст. *Матеріали XIX міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»*. Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 503-505.
7. Шляхова О. Зміна типу повсякдення в соціокультурних умовах сучасності. *Матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції*. Острог, 2016. С. 79-81.
8. Шляхова О. Живе тіло у хронотопі культури повсякдення. *Матеріали всеукраїнської конференції з міжнародною участю «Духовність. Культура. Виклики сьогодення»*. Львів, 2017. С. 131-133.

9. Шляхова О. Цінності в комунікативних координатах простору культури повсякдення. *Матеріали міжнародної наукової конференції «Гуманітарно-наукове знання: комунікативні засади»*. Чернівці, 2017. С. 185-187.
10. Шляхова О. Як треба бути, щоб бути людиною міста/села в глобалізаційних умовах сучасності? Людина і культура. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. С. 184-208.

АНОТАЦІЇ

Шляхова О. А. Ціннісні трансформації культури повсякдення в процесах глобалізації: філософсько-релігієзнавчий аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний університет «Острозька академія». – Острог, 2020.

Дисертація є комплексним філософсько-релігієзнавчим аналізом ціннісних трансформацій культури повсякдення у процесах глобалізації. У роботі визначено зміни, що відбуваються в культурі повсякдення під впливом процесів глобалізації. Досліджена їх кореляція із трансформацією релігії та релігійності у просторових зонах культури повсякдення. Висловлюється та розвивається припущення, що глобалізаційні процеси, ціннісні трансформації культури повсякдення та криза релігії й релігійності – це три взаємопов'язані тенденції сучасної доби, що мають взаємні наслідки.

Охарактеризовано джерела з питань повсякдення, розрізнено категорії «повсякденність» та «повсякдення» у філософсько-релігієзнавчому ключі. Сформульовано авторське визначення поняття «культура повсякдення», в якому окреслено її смислові межі у контексті глобалізації.

Застосовуючи теорію релігійної та секулярної динаміки глобальної доби Х. Казанови, у комплексі із просторовою моделлю культури повсякдення В. Лелеко (тіло, дім, поселення) – було сформовано цілком новий методологічний підхід при дослідженні релігійних і секулярних тенденцій глобальної доби у контексті структурних зон культури повсякдення.

У результаті проведеного дослідження вперше в межах українського філософсько-релігієзнавчого дискурсу з позицій позаконфесійного

підходу був здійснений комплексний аналіз ціннісних трансформацій культури повсякдення в умовах глобалізації з урахуванням факту приватизації релігії та секуляризаційних тенденцій.

Отримані результати дослідження можуть бути корисними при розробці дієвих принципів регулювання релігійних відносин в Україні з урахуванням складних і багато в чому суперечливих соціокультурних обставин сучасності. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані в навчальному процесі ЗВО з метою осучаснення релігієзнавчих курсів, психології релігії, культурології.

Ключові слова: культура повсякдення, глобалізація, цінності, релігія, релігійність, секуляризація.

Schliakhova O. A. The Transformation of Everyday Culture Values in the Processes of the Globalization. – Manuscript.

The dissertation paper for candidate's degree in the speciality 09.00.11 – religious studies. – The National University of Ostroh Academy. – Ostroh, 2020.

The dissertation paper is a complex philosophical and theological analysis of the transformation of everyday culture values in the processes of the globalization. The research presents the analysis of the changes which occur in everyday culture under the influence of the processes of the globalization. Their correlation with the transformation of religion and piousness in the dimensional zones of the everyday culture is examined. The paper expresses and develops the assumption that the processes of globalization, the transformation of everyday culture values and the crisis of religion and piousness are the three interconnected tendencies of the modern times, which have common consequences.

The description of sources on everyday issues is given and the categories of «everydayness» and «dailiness» are distinguished in the philosophical and religious senses. The author defines «everyday culture» with its outlined semantic boundaries in the context of globalization.

A brand new methodological approach to the study of religious and secular tendencies of global era on various levels / zones was developed applying the theory of religious and secular global era dynamics of J. Casanova combined with the dimensional model of everyday culture of V. Leleko (body, home, settlement).

The three sections (second, third and fourth) represent a certain dimensional structure of everyday culture. The impact of globalization and manifestations of the privatization of religion in the dimension of everyday culture is analyzed in the context of three separate zones, the first being the body of

a person, the second – the home as the locus of the dimension of everyday culture and the third – the settlement (village and city) as the maximum area of everyday dimension. The transformation of everyday values under the influence of globalization, the transformation of values in themselves, and the significance and role of religion and piousness in these processes are analyzed in the context of each zone.

The importance of the body as a key sociocultural construct, necessary for the daily activity of a modern person, is analyzed. The basic modes of daily bodily existence through which a person «reveals» not as a biological but as a sociocultural, existential and religious being are considered. The religious and ritual nature of daily bodily practices is examined.

The home as the locus of the globalized everydayness is viewed from the religious and axiological perspective. The term «locus» is defined as a bounded by physical boundaries point in space that indicates a strong attachment of a person to the functional field of his or her daily routine. The research investigates the issues, which are scarcely examined in the domestic religious studies, of sacred locus of the home in the profane dimension of the house, religious and secular attributes of a home, collective coexistence of everyday life and desacralization of the locus of the home.

The existing approaches to the understanding of the topos «village» of S. Krymsky and the topos «city» of R. Oldenburg are developed. A comparative analysis of the religious and traditional model of the dailiness of these two major topoi of everyday culture is done. The consequences of the modern secularization processes for everyday culture of the city and the village are analyzed, as well as the responding strategies to the actual globalization challenges of each of the topoi.

As a result of the study, for the first time within the framework of the domestic philosophical and theological discourse from the standpoint of the non-confessional approach, a comprehensive analysis of the transformation of everyday culture values in the context of globalization was done, taking into account the fact of the privatization of religion and tendencies of secularization.

The end results of the research can be useful in the development of effective principles for the regulation of religious relations in Ukraine, considering the complex and contradictory sociocultural circumstances of modern times. The results of the dissertation research can be used in the educational process of higher education institutions in order to modernize religious courses, psychology of religion and cultural studies.

Key words: everyday culture, globalization, values, religion, piousness, secularization.

Підписано до друку 24.02.2020.
Формат 42х30/4. Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. № 8–20.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «TimesNewRoman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Виготовлено ФОП Ващук О. О.
Тел. +380 67 364 05 62,
e-mail reklama@ostroh.com.ua